

Színház a Tükörben

Nánay István: Ruszt

A Szellem embere számára ünnepi alkalomra a könyv a legszebb ajándék. Különösen, ha az róla szól. Mindenképp dicséretes tehát a szándék, melyből Nánay könyve megfogant, ezt ugyanis Ruszt József 65. születésnapja és a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház alapításának 20. évfordulója tette aktuálissá. A szerzői gesztus jelentősen megnehezíti a kritikus dolgát, hiszen meg kell(ene) felelnie annak az immanens etikai elvárásnak, miszerint egy ilyen tisztelgő, ünnepi jellegű írásról nem szabad rosszat írni. A kritikai szellem ezzel szemben épp azt várja el, hogy a kritikus szubjektív véleményét közölje olyan mű-objektumokról, melyekhez semmiképp nem köthető. Én a továbbiakban ennek megfelelően Nánay kötetét elsődlegesen színháztörténeti munkaként vizsgálva fogok eleget tenni kritikusi kötelességemnek, állandó tekintettel azonban ennek nemes céljára.

Mindenek előtt ki kell emelni, hogy a teatrológiai anyag, melyet a szerző feldolgozott meglehetősen képlékeny, hiszen Ruszt esetében (újra) alkotó művészlől van szó, kinek pályája még lezáratlan. Ennek megfelelően a rendező új, illetve elkövetkező munkái a pályakép más-más aspektusát emelhetik ki, esetleg áthúzva, vagy újraírva minden addigi, általános érvényűnek hitt megállapítást. Ez egyszerűsre az összegzés lehetőségét is lehetlenné teszi. Ezt a problémát Nánay kiváló érzékkel ismerte fel és demonstrálta már könyvének felépítésében. Törekedett ugyanis az eddigi ruszti életmű stációszerű bemutatására (ezáltal immanensen, esetleg direkt szándék nélkül is utalva a rendező munkáinak szertartásszínházi jellegére), meghatározó helyszínek (városok, színházak) kronologikus sorrendbe illesztésével. A nyitó fejezet az indulást tárgyal-

ja, lényegre törő tömörséggel felvillantva Ruszt korai életszakaszának a pályaválasztás szempontjából döntő élményeit. Értve ezalatt elsősorban a családi hátteret, a vallás jelentőségét, a művészetek (különösen a festészet és a zene) iránti fogékonyságát, az olvasás és a színház felfedezését, majd felvételét a színművészeti főiskolára. A főiskolai évek alatt a fiatal rendezőre erősen megtermékenyítő hatást gyakorolt legendás tanára, Nádasy Kálmán, kinek szerepére Nánay a későbbiekben többször is utal. Ekkor kezdett Ruszt önállóan rendezni, mégpedig az ELTE szavalókörekből kialakult Universitas Együttesnél, ahol az 1961-ben bemutatott *Menandrosz Düszkolosz* című darabjától kezdve kisebb megszakításokkal vezetőként tevékenykedett. Itt tizenkét év alatt huszonöt darabot állított színre, köztük olyan híres rendezéseit, mint a *Szeget szeggelt* (ezzel az előadással kezdődött Ruszt Shakespeare-sorozata), *Aiszkhülosz Oreszteiáját*, vagy *Csokonai Karnyónéját*, melyet az 1967-es wroclawi fesztiválon is bemutattak. Nánay az előadások vizsgálatát elsősorban a látványhoz kötötten végzi, ezáltal kiváló érzékkel színpadi szituációkat teremt az olvasó elé, aki ha nem is lát(hat)ta ezeket a bemutatókat, a színpadképet maga elé tudja képzelni. Ugyanakkor a különböző darabokhoz fűzött kommentárjaival egyfelől eleve kijelöli azoknak a rendező adott pályaszakaszában elfoglalt helyét – ebben segítségére van a korabeli kritika, melyből biztosan idéz, értőn válogat, idézéstechnikája azonban meglehetősen hiányos, hiszen sokszor még a citátum forrását sem tünteti fel –, másfelől értelmezi a színpadkép elemeinek az adott bemutatóban játszott funkcionális szerepeit, és ezáltal a specifikusan ruszti rendezésmód összetevőit is megha-

tározza. Különösen élvezetes, ahogy a lengyelországi fesztivál-út Grotowski-élményét elemzi és azt a magyar rendező pályájába beilleszti, továbbélését a későbbi előadások motívum-rendszerében kimutatja (hasonlóan ír Artaud és később Sztanyiszlavszkij hatásáról).

A következő stáció, a debreceni időszak – ahol Ruszt 1963-as diplomarendezésétől kezdve tizenkét szezonban harmincnyolc előadást rendezett – kapcsán Nánay megállapítja, hogy mindazt, amit az egyetemistákkal kikísérletezett, itt próbálta meg hivatásos színházi közegben érvényre juttatni. A civis városban színre vitt darabok között egyfelől megjelennek a kortárs amerikai drámaírók lélektani-realista színművei, másrészt továbbra is megtalálhatók a Shakespeare-interpretációk, ezek közül a Lear királyt Brook-rendezésével, a Rómeó és Júliát Zeffirelli világhírű filmjével és Major Tamás Nemzeti-beli előadásával állítja párhuzamba a szerző. Az összevetés ez esetben a színháztörténet újabb, komparatív vizsgálati módszerének biztosít lehetőséget, melyet Nánay nagyon helyesen csak jelzett, dolgozatának lehatárolt célja miatt azonban nem használt ki. A nagy Shakespeare-ciklus aztán Kecskeméten teljesedett ki, ahol Ruszt 1973-ban főrendező lett. Ezek közül a Hamlet, III. Richárd, Troilus és Cressida mellett a beavató színházi Rómeó és Júlia előadást emeli ki Nánay. Az új színházi formával a rendező célja az volt, hogy a fiatalok populáris műveken keresztül megismerjék a dráma dramaturgiai sajátosságait és betekintést nyerjenek annak színházi objektivációjába, hosszabb távon pedig egy új, értő nézőgeneráció alakuljon ki. A beavató színház ezzel együtt Ruszt pedagógiai programjának részévé vált, melynek másik aspektusa a színész-, illetve a zalaegerszegi időszakban a rendezőnevelés (is) lett. A pedagógia és színház ilyen összekapcsolása jelentős szerepet kap Nánay könyvében és a ruszti pályaképben

komplexen kerül bemutatásra, kitekintéssel a hasonló kortárs európai törekvésekre (Grotowski színházi, vagy a Theatre in Education drámapedagógiai módszere). A kecskeméti rendezések közül kiemelt szerepet kapnak a kötetben azok a darabok, melyekben Gábor Miklós szerepet játszott (ennek megfelelően Schiller Don Carlosa, Németh László VII. Gergelye, vagy O'Neill drámája, a Boldogtalan hold), jelentősen hangsúlyossá válik a kiváló színész és a nagy rendező színházi kapcsolatán túl baráti viszonya, ezáltal pedig munkái mögött megjelenik Ruszt, az ember. A színháztörténeti tények ismertetése, az előadások vizsgálata a rendezőről árulkodik, a barátok szavainak megidézése a hús-vér emberről, aki a közönség számára szinte láthatatlan, csendben megbújik az alkotott mű, az előadás mögött. Nánay írásának értékét emeli, hogy megtalálja rendező és ember szintézisét a pályaképbe személyiség-képet sző bele, így az olvasó Ruszt műve mellett magát a rendező embert is megismerheti, s a színházkedvelő olvasó számára mi lehetne nagyobb cél annál, mint bennfentessé válni, közel kerülni egy színházcsináló mesterhez! Az előadott darabokon is kimutatja „megálmodójuk” keze nyomát a szerző, mégpedig a már említett specifikusan ruszti rendezésmód jegyeinek elősorolásával. Ilyenek a színpadkép magas szintű esztétikussága, a tablószerű elrendezés (melyet a meiningeniek már a 19. században nagy sikerrel alkalmaztak), a művészi igényességgel választott kísérő- és aláfestő zenék, a díszletelemek kettős funkciójú használata, a képzőművészeti idézőtechnika, továbbá a színpad és nézőtér közötti kapcsolatremtés megvalósítása, a darabok rendezői interpretációját illetően pedig a direkt aktualizálások kerülése, ehelyett szándékolt anakronizálás, vagy a gúny us felmagasztosulás dialektikájának megjelenítése (Grotowski hatása). Mindezeket nagy hozzáértéssel mutatja ki és elemzi a szerző a

kiválasztott előadásokban. A kecskeméti évek után, 1978-ban Ruszt a Népszínház egyik vezetője lett, az átmenet évei következtek el. Ekkor rendezte meg Szegeden főiskolásokkal Shelley A Cenci-ház című bosszútragédiáját, melyet rítus-színházként valósított meg. A szertartás-színház szerepéről, különböző előadásokban való objektívációjáról gazdag anyagot biztosít a könyv, maga a terminus és az azt meghatározó specifikus jegyek viszont kifejtetlenek maradnak, ezáltal az olvasó csak részleges információkhoz jut.

A kötetben kiemelt helyet kap a zalaegerszegi stáció, melyet a zalai színház történetének felvázolásával indít a szerző. Ezzel egyfelől felhívja a figyelmet arra, hogy a zalai színjátszás és benne a zalaegerszegi teátrum komplex története máig feldolgozatlan, másfelől hangsúlyozza Ruszt színházteremtő szerepének jelentőségét. Az azonban, hogy a teatrológiai kitérőt a XIX. század elejétől kezdi Nánay, egy kortárs rendezői pályaképben funkciótlannak és feleslegesnek tűnik. Mentéségre szolgál, hogy a Ruszt zalaegerszegi éveit tárgyaló fejezet már korábban elkészült és önállóan megjelent volna, ám ez esetben ki kellett volna húzni a szöveg oda nem illő részét, mivel ez az idegen színház-történeti anyag megtöri a könyv egyébként kiváló megszerkesztettségét is. A Zalaegerszegen töltött öt évadot Nánay a rendező pályájának harmadik jelentős szakaszaként értékeli, az itt előadott darabok közül külön tárgyalja a Tragédiát, különös tekintettel a ruszti interpretáció különböző elemeire, a Babel Lovashadserg című ciklusából szerkesztett Húsvétot, melyről az OSZT szakmai vélekedését is közreadja és a Bartók-trilógiát. A szerző nyilvánvalóan nem kizárólag ezekről a művekről ír, de a rendezői életműből értőn válogatott darabok sorából biztos kézzel emeli ki a remekműveket, melyekben Ruszt rendezésmódjának specifikuma legpregnansabban jelenik meg. A Hevesi Sán-

dor Színháznál eltöltött évek után rövid átmeneti időszak következett, majd az 1988/89-es évad már ismét Szegeden találja a rendezőt.

A Tisza-parti városba a magyar politikai élet egyik legkritikusabb korszakában tért vissza Ruszt, rendezései azonban – amint erre a szerző utal – mentesek a direkt aktualizálástól, színháza ennek megfelelően nem primer politikai, alkotóművészként saját eszközeivel (mint amilyenek ekkor keletkezett előadásainak anakronisztikus elemei) dolgozza fel az aktuálpolitikai eseményeket. A szegedi időszaknak a színház vezetésével való konfrontáció vetett véget, melynek eredményeként Ruszt a társulat egy részével megalapította a Független Színpadot. Nánay szemléletesen mutatja be a kilencvenes évek egyik legjelentősebb alternatív színházi törekvését, szakítva azonban az eddigi kronologikus sorrenddel, itt a rendező 1992-es társulati ülésén elmondott beszédét vetíti vissza a megelőző történetekre. Az összegző, értékelő beszéd beillesztése fontos, ugyanakkor a kihagyott időszak helyén hiány keletkezik, melyet a további kiegészítések nem tudnak betölteni és a szöveg folyama – a zalai színházi kitérő után immár másodszor – megtörik. A Független Színpad előadásainak vizsgálata, a társulat sokszínűségének (egyébiránt a szerző dicséretes törekvése, hogy a színészek további pályájának felvillantásával, a színházi formációk továbbélésének, színházak megváltozott nevének közreadásával jelentősen megkönnyíti a befogadó eligazodását) bemutatása azonban némiképp kárpótol ezért a hiányosságért. Az alternatív színházban elkezdett kísérletező és társulatnevelő munkát Ruszt a Budapesti Kamaraszínházban folytatta. 1993-ban Marlowe II. Edwardját, majd két évvel később Calderon Az állhatatos herceg című drámáját állította színre, Gálffi László főszereplésével (aki Gábor Miklós után Ruszt meghatározó színésze lett). A két

előadást, nemcsak a megvalósítást, de a rendezőt ért hatások eredetét illetően is kiemelten vizsgálja a szerző. Ugyancsak említést érdemel az újabb Shakespeare-interpretáció, az Othello, valamint Katona Bánk bánja, melyeket a rendező jelentősen meghúzott – Nánay ennek kapcsán rendkívül találóan állapítja meg, hogy Ruszt, mint a „legkegyetlenebbül húzó magyar rendező” voltaképpen a drámából kibontott koncepció érdekében rövidíti meg a szöveget –, sőt utóbbit Forgách András átdolgozta. A szerző nem feledkezik meg a rendezői munka elismeréseként Rusztnak adományozott pályadíjak megemlézéséről sem, melyek közül az 1975-ös Jászai-díj, az 1977-es Érdemes, illetve 1985-ös Kiváló Művész kitüntetés mellett kiemeli az 1993-as Kossuth-díjat is. Kamaraszínházi rendezései közül a könyv hármas Shakespeare-sorozatát vizsgálja (Hamlet, III. Richárd, Rómeó és Júlia) a bevált sémának megfelelően, a színpadkép funkcionális elemeinek értelmezésével. A pályaképet epilógusban zárja le Nánay (az epilógus cím itt, a fejezet tartalmára és e kritika bevezetőjében tárgyalt problémára gondolva, ti., hogy Ruszt pályája még nyitott,

nem tűnik a legszerencsésebb választásnak, különösen, mivel a könyv felépítése sem követeli meg szigorúan azt a lezártágot, melyre a címként választott fogalom utal), melyben a rendező további élettényeinek és egészen a legközelebbi múltig vezető alkotói munkájának (azóta nagy sikerrel bemutatták az Oidipusz-darabot is) felvillantásával fenntartja a továbbírás lehetőségét.

Nánay István Ruszt című könyve tehát mindenképpen betölti a neki szánt szerepet, azaz megfelelő ajándék, tisztelgés a kiváló rendező munkája, az alkotó ember előtt. Ezen kívül a színházat szeretők, a kíváncsiak és értők számára is hasznos olvasmány, nemcsak pályakép, de portré. A színháztörténet számára pedig – az apróbb egyenetlenségek elsimítása és a teatrológiai anyag további feldolgozása által – fontos dokumentum lehet. A szerző mellett külön ki kell emelni a színvonalas illusztrációs fotóanyag készítőinek értő munkáját és mindazokét, akik lehetővé tették, hogy egy értékes kötet kiadásra kerülhessen.

Szemes Péter

Todorce Atanasov: Lepel (2002. – Lendva)